

Список цитируемых источников

1. *Маслова, В. А.* Концепты и ценности: содержание понятий, языковая репрезентация. / В. А. Маслова // Ученые записки ТНУ им. В. И. Вернадского. — Симферополь: ТНУ, 2011. — Т. 25. — С. 382—387.
2. *Коцюбинская, Л. В.* К вопросу об аксиологии в лингвистике / Л. В. Коцюбинская, О. А. Кузина // Вестн. Ленингр. гос. ун-та им. А. С. Пушкина. — 2015. — № 1. — С. 59—66.
3. *Темиргазина, З. К.* Избранные работы по лингвистике: в 2 т. / З. К. Темиргазина. — Павлодар : ЭКО, 2010. — Т. 1 : Лингвистическая аксиология: оценочные высказывания в русском языке. — 310 с.
4. *Вольф, Е. М.* Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. — М. : Наука, 1985. — 228 с.
5. *Ожегов, С. И.* Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. — М. : А ТЕМП, 2006. — 944 с.
6. *Толстой, А. Н.* Собрание сочинений : в 10 т. / А. Н. Толстой. — М. : Худ. лит. 1985. — Т. 8 : Стихотворения и сказки ; Произведения для детей ; Русские народные сказки. — 479 с.
7. *Пименова, М. В.* Языковая картина мира : учеб. пособие / М. В. Пименова. — М. : Флинта, 2014. — 108 с.

УДК 811.161.3'367.622:398.9

А. С. Ігнацюк

Установа адукацыі «Баранавіцкі дзяржаўны ўніверсітэт», Баранавічы

АКАЗІЯНАЛЬНЫЯ НАЗОЎНІКІ Ў БЕЛАРУСКІХ ПРЫКАЗКАХ

Уводзіны. Аказіяналізм (лац. occasionalis выпадковы) вызначаецца лінгвістамі як адзінка маўлення, якая не адпавядае агульналітаратурнаму ўжыванню, ствараецца як выразны сродак у пэўным кантэксце і не замацоўваецца ў якасці моўнай нормы. Такія моўныя наваторы па-за межамі канкрэтнага кантэксту, як правіла, не ўзнаўляюцца. У гэтым іх істотнае адрозненне ад новых слоў (неалагізмаў), якія ўвайшлі ў мову, сталі агульнаўжывальнымі [1, с. 254]. «Аказіянальнае слова, — падкрэслівае А. Г. Лыкаў, — вынаходзіцца для таго, каб у маўленні яно ўжывалася ўсяго толькі адзін раз для стварэння ўнікальнасці і абсалютнай свежасці маўленчай сітуацыі» [2, с. 115].

Асноўная частка. Аказіяналізмы нярэдка выкарыстоўваюцца ў складзе беларускіх прыказак. Яны выступаюць тут актыўнымі сродкамі вобразнасці, эмацыянальнасці і экспрэсіўнасці, стварэння рытму і рыфмы.

У складзе беларускіх прыказак самай вялікай групай з'яўляюцца назоўнікавыя аказіяналізмы. Сярод іх вылучаецца лексіка-граматычны пласт слоў з катэгарыяльным значэннем персанальнасці. Яны ўтвараюцца пераважна суфіксальным спосабам і адзначаюцца ў складзе прыказак з наступнымі суфіксамі:

1) **-авік:** *палкавік* 'лепшы з лепшых' (← *полк* + **-авік**): *Баравік усім грыбам палкавік* [3, с. 71];

2) **-анк-:** *раструханка* 'жанчына, якая не клапаціцца пра гаспадарку' (← *раструх*/ы/(ць) + **-анк(а)**):

Раструханка не каханка [4, с. 11];

3) **-арк-:** *клапатарка* 'тое, што патрабуе заўсёднай увагі, штодзённага клопату ад каго-н.' (← *клопат* + **-арк(а)**): *Гаспадарка — клапатарка* [3, с. 119];

4) **-ач:** *пабрахач* 'той, хто нагаворвае каму-небудзь на каго-небудзь' (← *пабраха(ць)* + **-ач**), *паслухач* 'той, хто выконвае жаданні, загады каго-небудзь' (← *паслуха(ць)* + **-ач**): *Як ёсць пабрахачы, дак ёсць і паслухачы* [4, с. 388];

5) **-ачк-:** *галапупачка* 'жанчына, якая ходзіць з голым пупам' (← *галапуп(ы)* + **-ачк(а)**): *Бог наш бог, а мы твае галапупачкі* [3, с. 264];

6) **-к-:** *нетка* 'той, хто нічога нікому не дае, гаворачы пры гэтым, што ў яго няма' (← *нет* + **-к(а)**), *скупка* 'скупы чалавек' (← *скуп(ы)* + **-к(а)**), *вясёлка* 'вясёлая жанчына' (← *вясёл(ы)* + **-к(а)**): *У скупкі возьмеш, а ў неткі ніколі* [3, с. 410]; *Змялі поле мяцёлкамі, ідзем дамоў вясёлкамі* [3, с. 135];

7) **-нік-:** *дзельнік* 'майстар, умелец' (← *дзел/а/(ць)* + **-нік**): *Дзельніка дзела баіцца* [3, с. 147];

8) **-утк-:** *любутка* 'каханка' (← *люб/авацца/* + **-утк(а)**): *Прыгожая — любутка, працавітая — жонка* [2, с. 68];

9) **-ух-:** *сапуха* 'той, хто ледзь дышае' (← *сап/ці/* + **-к(а)**): *Адна сарочка да й тая як сапуха* [3, с. 264];

10) **-ык-:** *краўчык* 'памянш.-ласк. да *кравец*' (← *кравец* + **-ык**), *шэўчык* 'памянш.-ласк. да *шавец*' (← *шавец* + **-ык**): *Шэўчыкі, краўчыкі — добрыя людзі: не ўкраўшы нітачкі, шыць не будзе* [3, с. 161];

11) **-янят-:** *брадзяняты* 'мелкія брады' (← *брад(ы)* + **-янят(ы)**): *Не так брады, як брадзяняты, не так пань, як паняты* [3, с. 309].

Аказіяналізмы гэтай лексіка-граматычнай групы назоўнікаў утвараюцца ад назоўнікаў (*палкавік, клапатарка, краўчык, шэўчык, брадзяняты*), прыметнікаў (*галапупачка, вясёлка, дзеясловаў (раструханка, пабрахач, паслухач, дзельнік, любутка, сапуха)*), часціц (*нетка*). Паводле семантычных асаблівасцей яна вельмі неаднародная: яе складаюць назвы носьбітаў прыметы (*палкавік, нетка, дзельнік, пабрахач, паслухач, сапуха*), найменні асоб жаночага полу (*раструханка, клапатарка, галапупачка, вясёлка, любутка*), персаніфікаваныя назвы маладых (недарослых) істот (*брадзяняты*), найменні асоб са значэннем дэмінітыўнасці (*краўчык, шэўчык*). Са

словаўтваральнага пункту гледжання семантыка-словаўтваральная частка намінатыўнай катэгорыі персанальнасці ўключае матываваныя адзінкі, што адносяцца да розных словаўтваральных тыпаў — мутацыйных і мадыфікацыйных. Як сведчыць А. Лукашанец, «словаўтваральнае ядро гэтай катэгорыі, безумоўна, складае словаўтваральная катэгорыя “асоба — носьбіт прыметы (прадметнай, працэсуальнай і інш.)» [5, с. 159].

Другую лексіка-граматычную групу складаюць словы з катэгарыяльным значэннем неадушаўлёнасці. Як і словы з катэгарыяльным значэннем персанальнасці, яны ўтвараюцца пераважна суфіксальнымі спосабамі і адзначаюцца з наступнымі суфіксамі:

- 1) *-ax-*: *запараха* ‘запараная мякіна на корм карове’ (← *запар/ы/(ць)* + *-ax(a)*): *Хлеб не запараха — няхай будзе* [3, с. 237];
- 2) *-ел-*: *прадзеля* ‘прадзенне’ (← *прас(ці)* + *-ел(я)*): *Якая кудзеля, такая прадзеля* [3, с. 159];
- 3) *-енк-*: *умеенка* ‘уменне’ (← *уме(ць)* + *-енк(a)*): *Умеенка за плячыма ніхто не носіць, да ў галаве* [3, с. 146];
- 4) *-інк-*: *гнаінка* ‘памянш.-ласк. да *гной*’ (← *гной* + *-інк(a)*): *На полі гнаінка — на сталі скарынка* [3, с. 123];
- 5) *-ішч-*: *падкідзішча* ‘дзеянне паводле дзеяслова *падкідаць*’ (← *падкід/а/(ць)* + *-ішч(a)*), *знайдзішча* ‘дзеянне паводле дзеяслова *знайсці*’ (← *знайс(ці)* + *-ішч(a)*): *У хаце за падкідзішча, а ў людзей за знайдзішча* [4, с. 64];
- 6) *-к-*: *пачынка* ‘пачатак’ (← *пачын/а/(ць)* + *-к(a)*), *бацвінка* ‘суп, прыгатаваны з бацвіння’ (← *бацвінн(e)* + *-к(a)*): *Гэта табе толькі пачынка, а будзе й цэлая аўчынка* [3, с. 162]; *Бацвінка любіць сланінку* [3, с. 248];
- 7) *-ок (-ёк)*: *лубінок* ‘памянш.-ласк. да *лубін*’ (← *лубін* + *-ок*), *гнаёк* ‘памянш.-ласк. да *гной*’ (← *гной* + *-ёк*): *Гнаёк ды лубінок — хлеба і на другі гадок* [3, с. 123];
- 8) *-ышк-*: *дажджышка* ‘дожджык’ (← *даждж* + *-ышк(a)*), *калчышка* ‘памянш.-ласк. да *колік*’ (← *колік* + *-ышк(a)*): *Які ні дажджышка, а людзям аддышка* [3, с. 55]; *Без ума галава калчышка* [4, с. 237];
- 9) *-юськ-*: *усюська* ‘ўсё-ўсё’ (← *ус(ё)* + *-юськ(a)*): *Пакрова ўсюська пахавае* [3, с. 111];
- 10) *-юшок*: *пенюшок* ‘памянш.-ласк. да *пень*’ (← *пень* + *-юшок*): *Хоць за пенюшка, калі няма жанішка* [4, с. 20].

Яны ўтвараюцца ад назоўнікаў (*гнаінка, гнаёк, лубінок, дажджышка*), займеннікаў (*усюська*), дзеясловаў (*запараха, прадзеля, умеенка*). Пераважную большасць тут складаюць аказіяналізмы з мадыфікацыйнымі значэннямі памяншальнасці (*гнаінка, гнаёк, лубінок, дажджышка, калчышка, пенюшок*), узмацняльнасці (*усюська, падкідзішча, знайдзішча*). Некаторыя ўтварэнні рэалізуюць мутацыйныя або транспазіцыйныя значэнні: назваў рэчываў паводле спосабу прыгатавання (*запараха*), назвы страў (*бацвінка*), адцягненых паняццяў (*умеенка, прадзеля, пачынка*).

Некаторыя аказіянальныя назоўнікі ўтвараюцца нулясуфіксальнымі спосабамі: *брох* ‘брэх’ (← *брах/а/(ць)*), *гагата* ‘гусі’ (← *гагат/а/(ць)*), *затулле* ‘заслон, абарона’ (← *затул/і/(ць)*), *моча* ‘дождж’ (← *мач/ы/(ць)*), *укарота* ‘утайманне’ (← *укара/і/(ць)*): *У трох большы брох* [3, с. 205]; *Марцін святы — губіцель гагаты* [3, с. 112]; *Хоць худ мужычок, да затулле маё: завалося за яго, не баюся нікаго* [4, с. 59]; *Суша не высушыць, моча не вымачыць* [3, с. 55]; *І на птушку ёсць укарота — сілкі ды цяньта* [3, с. 155]. Іх утваральнымі асновамі выступаюць, як правіла, дзеясловы. Утвораныя аказіяналізмы абазначаюць пераважна адцягнення паняцці, у адным выпадку — зборнае паняцце (*гагата*).

Заклучэнне. У сістэме назоўнікавага аказіянальнага ўтварэння найбольш развітай і багатай сістэмай словаўтваральных сродкаў, якія рэалізуюць надзвычай шырокі дыяпазон словаўтваральных значэнняў, з’яўляецца суфіксальны спосаб.

Спіс цытуемых крыніц

1. Современный русский язык : учеб. для филол. специальностей ун-тов / В. А. Белошапкова [и др.] ; под ред. В. А. Белошапковой. — 2-е изд., испр. и доп. — М. : Высш. шк., 1989. — 800 с.
2. Лыков, А. Г. Современная русская лексикология (русское окказиональное слово). — М. : Высш. шк., 1976. — 120 с.
3. Прыказкі і прымаўкі : у 2 кн. / складанне, сістэматызацыя тэкстаў, уступ. артыкул і каментарыі М. Я. Грынבלата ; рэд. А. С. Фядосік. — Мінск : Навука і тэхніка, 1976. — Т. 1. — 560 с.
4. Прыказкі і прымаўкі : у 2 кн. / скл., сістэматызацыя тэкстаў, уступ. артыкул і каментарыі М. Я. Грынבלата ; рэд. А. С. Фядосік. — Мінск : Навука і тэхніка, 1976. — Т. 2. — 615 с.
5. Лукашанец, А. А. Проблемы сучаснага беларускага словаўтварэння / А. А. Лукашанец. — Мінск : Беларус. навука, 2013. — 315 с.